

УДК 347.73

Емілія Дмитренко

Державного вищого навчального закладу
“Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана”,
професор кафедри адміністративного та фінансового права
доктор юридичних наук, професор
emiliadmitrenko@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

<http://doi.org/10.23939/law2021.31.144>

© Дмитренко Е., 2021

У статті розглянуто особливості правового регулювання банківських відносин в умовах євроінтеграції України. Акцентовано увагу на питаннях імплементації у національне банківське законодавство стандартів Європейського Союзу відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Проаналізовано положення окремих документів Європейського Союзу та особливості їх урахування у регулюванні банківських правовідносин в Україні.

Визначено особливості здійснення Національним банком України банківського регулювання та нагляду з урахуванням документів Базельського комітету з питань банківського нагляду. З'ясовано проблеми імплементації положень останніх у законодавство України за сучасних умов.

Розглянуто низку актів банківського законодавства, прийнятих останнім часом в Україні. Визначено окремі шляхи удосконалення правового регулювання банківських відносин в умовах євроінтеграції України.

Ключові слова: банківська система України, Національний банк України, банківська діяльність, банківське законодавство, правове регулювання банківських відносин, Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Постановка проблеми. Україна, підписавши Угоду про асоціацію між Україною з одного боку та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами з іншого боку (надалі – Угода про асоціацію) у 2014 р. [1], взяла зобов'язання реформувати з поміж іншого й банківську систему з метою забезпечення надання сучасних та якісних банківських послуг в Україні. Зазначене цілком відповідає євроінтеграційному курсу України і спрямоване на зміни банківського законодавства та його наближення до права Європейського Союзу (надалі – ЄС).

Правовою основою функціонування банківської системи України є насамперед Закони України “Про банки і банківську діяльність” [2] та “Про Національний банк України” [3]. Зазначеними законодавчими актами урегульовано систему банківських правовідносин, суттєвою ознакою яких є наявність спеціального суб'єкта – банку, небанківської установи та спеціального об'єкта – коштів у готівковій або безготівковій формі, цінних паперів, валютних цінностей тощо.

Іншою особливістю є та, що вони регулюються правовими нормами, які містяться не лише у законах, а й у підзаконних нормативно-правових актах, а також у міжнародних правових документах. Система цих актів охоплюється поняттям “банківське законодавство”.

Варто вказати і на таку характерну особливість банківських правовідносин, як їх виникнення, зміна та припинення під час здійснення банківської діяльності. Відповідно до ст. 2 Закону України “Про банки і банківську діяльність” сутністю банківської діяльності є залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб. Але детальний аналіз інших статей цього Закону засвідчив, що банківська діяльність не обмежується переліком цих основних банківських операцій, а є значно ширшою. Та і відповідно до міжнародної банківської практики до поняття “банківська діяльність” включає й такі операції, як купівля-продаж валюти, здійснення розрахунків, інкасація грошових коштів, довірче управління грошовими коштами, лізингові операції тощо.

Окрім того, на нашу думку, банківською діяльністю охоплюється формування та проведення грошово-кредитної та валютної політики, організаційно-правове забезпечення функціонування банківської системи, механізм здійснення банківських операцій тощо. Також не менш важливою ознакою банківської діяльності є її спрямування на захист прав і законних інтересів учасників банківських відносин та забезпечення стабільності банківської системи. Вважаємо, що зазначені напрями складають зміст як банківської діяльності, так і банківських правовідносин.

Вибір європейського напрямку розвитку обумовив необхідність приведення змісту банківської діяльності до стандартів ЄС, а, отже, із урахуванням цього – удосконалення банківського законодавства України. А тому розгляд у пропонованій статті зазначених питань правового регулювання банківських відносин в умовах євроінтеграції України свідчить про актуальність дослідження цієї проблематики.

Аналіз дослідження проблеми. Питання банківської системи, банківської діяльності та банківських правовідносин досліджували представники науки фінансового права, зокрема Латковська Т. [4], Сідак М., Мічатеk В. [5], Музика-Стефанчук О. [6] та інші. Однак у науковій літературі комплексно не розглянуто особливості правового регулювання банківських відносин в умовах євроінтеграції України. Також зміни, які відбуваються у сфері банківської діяльності зараз на виконання Угоди про асоціацію, потребують дослідження системи стандартів ЄС у цій сфері та проблем їх реалізації в Україні.

Метою статті є фінансово-правовий аналіз особливостей правового регулювання банківських відносин за сучасних умов, проблем імплементації стандартів ЄС у законодавство України та окремих шляхів удосконалення правового регулювання банківських відносин в умовах євроінтеграції України.

Виклад основного матеріалу. Україна, обравши курс на євроінтеграцію, взяла зобов’язання імплементувати у банківське законодавство стандарти, принципи і правові норми, на яких базується банківська діяльність у ЄС. Насамперед Україна імплементувала положення тих документів ЄС, які стосуються механізму запобігання використанню банківської системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму. Йдеться, зокрема, про Директиви (ЄС) Європейського Парламенту та Ради:

– № 2015/849 “Про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей та фінансування тероризму, про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 648/2012 Європейського Парламенту і Ради (ЄС) та про скасування Директиви Європейського Парламенту і Ради 2005/60/ЄС Директиви Комісії 2006/70/ЄС” від 20 травня 2015 р.;

– № 2018/843 “Про внесення змін до Директиви (ЄС) 2015/849 про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання коштів та фінансування тероризму і внесення змін до Директив 2009/138/ЄС та 2013/36/ЄС” від 30 травня 2018 р.

З метою імплементації положень Директив (ЄС) № 2015/849 і № 2018/843 Європейського Парламенту та Ради було прийнято новий Закон України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення” від 06 грудня 2019 р. № 361-IX (надалі – Закон № 361-IX), який 28 квітня 2020 р. набрав чинності. Зокрема, у Законі № 361-IX імплементовані вимоги Директиви (ЄС) 2015/849 щодо інформації, яка супроводжує перекази, які обов’язковими для впровадження для членів ЄС та країн, які мають намір отримати членство в ЄС.

Окрім того, Закон № 361-IX містить оновлені вимоги щодо: запровадження ризик-орієнтованого підходу в усіх процесах суб’єктів первинного фінансового моніторингу; зосередження уваги учасників системи фінансового моніторингу на найвищих ризиках та загрозах; зменшення з 17 до 4 порогових операцій у переліку, обов’язкових для звітування; збільшення зі 150 тис. грн до 400 тис. грн порогової суми фінансових операцій, про які суб’єкти первинного фінансового моніторингу зобов’язані повідомляти Державну службу фінансового моніторингу України; здійснення переходу до кейсового звітування про підозрілі операції своїх клієнтів [7]. Перераховані та інші положення Закону № 361-IX відповідають зазначеним вище документам ЄС.

Також було суттєво змінено законодавство України, яким визначено повноваження НБУ, банків і небанківських фінансових установ щодо здійснення фінансового моніторингу із урахуванням стандартів, які містять документи ЄС. Так, із урахуванням положень Директив (ЄС) № 2015/849 і № 2018/843 Європейського Парламенту та Ради Правлінням НБУ було прийнято постанову “Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу” від 19 травня 2020 р. № 65 (надалі – Положення № 65).

Головною перевагою запровадженої нової системи фінансового моніторингу у банківській системі України є дистанційна ідентифікація та верифікація клієнта, які належать до так званої процедури “знай свого клієнта” із застосуванням повноцінних та спрощених моделей. Відповідно до Положення № 65 застосування повноцінних моделей не передбачає ліміти на обсяги операцій. До них належать: верифікація ідентифікаційних даних за допомогою системи BankID НБУ та кваліфікованого електронного підпису (КЕП); верифікація за допомогою ресурсу державних онлайн-послуг “Дія”; верифікація в режимі відеотрансляції тощо. На відміну від повноцінних спрощені моделі верифікації, як свідчить зміст Положення № 65, передбачають певні ліміти на обсяги операцій та залишків за рахунками клієнтів. До них належать, окрім верифікації за допомогою системи BankID НБУ та використання КЕП, також й такі інструменти: здійснення платежу на окремий рахунок в банку з особистого рахунку клієнта; дистанційне зчитування клієнтом даних з чипу біометричного документа за допомогою мобільного додатка і використання смартфона; верифікація даних з бюро кредитних історій. Також із прийняттям Положення № 65 було оновлено вимоги до виявлення кінцевих бенефіціарних власників із використанням інформації не тільки з Єдиного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (як раніше), а й з інших джерел.

Окремими нормами Положення № 65 було запроваджено нові підходи в роботі банків щодо політично значущих осіб, членів їхніх сімей та пов’язаних осіб (PEPs) із застосуванням ризик-орієнтованого підходу. Важливими положеннями аналізованого документу та такими, що відповідають основним вимогам ЄС, є запровадження процедури інформування про порушення фінансового моніторингу (whistle-blowing). Йдеться, зокрема, про створення анонімних каналів інформування про порушення відповідального працівника банку за фінансовий моніторинг або

керівника банку. Зазначеними каналами можуть скористатися як працівники, так і треті особи, які виявили порушення.

Іншими концептуальними нормами Положення № 65 встановлено порядок замороження (розмороження) активів осіб зі списку терористів, базовий перелік критеріїв ризику та індикаторів підозрілості фінансових операцій і запроваджено інструмент покладання – банки зможуть використовувати результати ідентифікації та верифікації від зобов'язаних третіх осіб та доручати цю функцію агентам [8].

Варто зазначити, що НБУ із набранням чинності Законом № 361-IX почав здійснювати регулювання небанківських установ з питань фінансового моніторингу (страховиків (перестраховиків), страхових (перестрахових) брокерів, кредитних спілок, ломбардів, платіжних організацій, учасників чи членів платіжних систем, які надають фінансові послуги, операторів поштового зв'язку та інших установ, які надають фінансові послуги на території України, інших юридичних осіб, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги). Зазначене повністю узгоджується із положеннями документів ЄС.

Важливими для регулювання ринку банківських послуг у межах ЄС та положення яких імплементовані або ж підлягають імплементації у законодавство України, є низка інших директив ЄС. Серед них Директива (ЄС) № 2006/48 Європейського Парламенту та Ради “Про започаткування та здійснення діяльності кредитних установ” від 14 червня 2006 р. [9]. І хоча Директива (ЄС) № 2006/48 з 01 січня 2014 р. була замінена пакетом “CRD IV”, але саме у ній було закріплено такі основні принципи регулювання банківської системи як: рівності у веденні діяльності кредитними та фінансовими інститутами на території ЄС незалежно від місця реєстрації; добросовісної конкуренції, субсидіарності, пропорційності; незалежності центрального банку; консолідованого нагляду; встановлення однакових вимог пруденційного нагляду для всіх кредитних організацій ЄС; співробітництва між органами нагляду ЄС за здійсненням банківської діяльності; взаємного визнання державами-членами національних ліцензій на здійснення банківської діяльності [4, с. 340; 5, с. 132].

Ці та інші положення про банківську діяльність, які містять документи ЄС, на виконання положень Угоди про асоціацію частково були прийняті і в законодавстві України. Наприклад, норми щодо реалізації принципу незалежності НБУ були суттєво змінені та доповнені із прийняттям Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розбудови інституційної спроможності Національного банку України” від 18 червня 2015 р. № 541-VIII. Змінами було передбачено новий порядок формування кошторису адміністративних витрат НБУ, суттєво змінено механізм флотування Ради та Правління НБУ, змінено їх повноваження, доповнено Закон України “Про Національний банк України” новою статтею 13¹ “Аудиторський комітет” [10]. У подальшому потрібно й інші принципи діяльності НБУ привести у відповідність зі стандартами ЄС.

Заслужують на окрему увагу документи Базельського комітету з питань банківського нагляду, зокрема Основні принципи ефективного банківського нагляду, прийняті у 1997 р. та переглянуті у 2006 р. та 2011 р. Цей документ містить стандарти регулювання, нагляду і управління ризиками в банківському секторі [11]. Серед інших документів, у яких надано рекомендації щодо встановлення мінімальних вимог достатності банківського капіталу та посилення процесу банківського нагляду для забезпечення зміцнення стійкості світової фінансової системи в цілому і банківської, варто назвати “Базель I” (1988 р.), “Базель II” (2005 р.), “Базель III” (2010–2011 рр.).

Саме із урахуванням положень цих документів важливо було вчасно запровадити в Україні коефіцієнти мінімальної достатності капіталу та ліквідності відповідно до вимог “Базель III”, про що наголошували науковці, адже це вплинуло на відплив капіталів з України, з вітчизняних банків на користь зарубіжних [6]. Саме тому впровадження стандартів Базельського комітету у законодавство України є першочерговим завданням НБУ. Із цією метою та для вирішення інших проблем на виконання зобов'язань за Угодою про асоціацію було прийнято Стратегію розвитку фінансового

сектору України до 2025 року, реалізація якої має створити умови для стабільності банківської системи України, її конкурентоспроможності в умовах євроінтеграції [12]. Проаналізовані та інші акти банківського законодавства свідчать про прагнення України привести його у відповідність зі стандартами ЄС.

Висновки. Отже, Україна, підписавши Угоду про асоціацію, взяла зобов'язання імплементувати у банківське законодавство стандарти, принципи і правові норми, на яких базується банківська діяльність у ЄС. Важливими для регулювання ринку банківських послуг у межах ЄС та положення яких імплементовані або ж підлягають імплементатії у законодавство України, є документи ЄС, що містять механізм здійснення фінансового моніторингу, основні принципи діяльності фінансових установ тощо. Оскільки зазначені положення лише частково прийняті у законодавстві України, то діяльність із їх закріплення має продовжуватися і надалі. Окремо варто узгодити законодавство із правилами, вимогами та вказівками Базельського комітету з питань банківського нагляду, зокрема щодо необхідності запровадження коефіцієнтів мінімальної достатності та ліквідності капіталу для зменшення впливу капіталів з України.

Із урахуванням низки недоліків, які мали місце у банківській системі України протягом 2015–2020 рр., у період фінансової кризи та поширення пандемії, важливими питаннями на сучасному етапі є: посилення контролю і відповідальності учасників фінансового ринку; упровадження спеціальних вимог до показників системно важливих банків й інших фінансових установ; удосконалення системи регулювання та нагляду за фінансовими установами; забезпечення прозорості діяльності та звітності учасників фінансового ринку. перехід банків та небанківських фінансових установ на міжнародні стандарти фінансової звітності; зменшення частки держави в банківській системі тощо. Здійснення цих та інших заходів сприятиме адаптації вітчизняної банківської системи до стандартів ЄС, а, отже, – забезпеченню надання сучасних та якісних банківських послуг, що цілком відповідає євроінтеграційному курсу України.

Напрямами подальших розвідок можуть стати дослідження особливостей імплементатії стандартів ЄС у банківське законодавство України щодо окремих інститутів банківського права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 16.09.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 05.10.2021).
2. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення: 07.10.2021).
3. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> (дата звернення: 07.10.2021).
4. Латковська Т. Банківська діяльність як предмет регулювання різних галузей законодавства. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 49. С. 338–344.
5. Сідак М., Мічатець В. Порівняльний аналіз принципів правового регулювання банківських відносин в Європейському Союзі та Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право*. 2011. №. 15. С. 130–135.
6. Музика-Стефанчук О. Адаптація українського законодавства до вимог ЄС (на прикладі регулювання банківських відносин). *Eurasian Academic Research Journal*. 2017. № 3. URL: http://www.earj.org/?page_id=18.
7. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення: 10.10.2021).
8. Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу: Постанова Правління НБУ від 19.05.2020 р. № 65. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0065500-20#Text> (дата звернення: 10.10.2021).

9. Про започаткування та здійснення діяльності кредитних установ: Директива (ЄС) № 2006/48 Європейського Парламенту та Ради від 14.06.2006 р. (виправлене видання). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_862#Text (дата звернення: 11.10.2021).

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розбудови інституційної спроможності Національного банку України: Закон України від 18.06.2015 р. № 541-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/541-19#Text> (дата звернення: 12.10.2021).

11. Основні принципи ефективного банківського нагляду. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Basel_Core_principles_2012.pdf?v=4 (дата звернення: 12.10.2021).

12. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf?v=4 (дата звернення: 13.10.2021).

REFERENCES

1. *Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony* [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part] vid 16.09.2014 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (data zvernennia: 05.10.2021).

2. *Pro banky i bankivsku diialnist* [About banks and banking]: Zakon Ukrainy vid 07.12.2000 r. No 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (data zvernennia: 07.10.2021).

3. *Pro Natsionalnyi bank Ukrainy* [About the National Bank of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 20.05.1999 r. No 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> (data zvernennia: 07.10.2021).

4. *Latkovska T. Bankivska diialnist yak predmet rehuliuвання riznykh haluzei zakonodavstva* [Banking as a subject of regulation of various branches of legislation]. *Aktualni problemy derzhavy i prava* [Current issues of state and law]. 2009. No. 49. P. 338–344.

5. *Sidak M., Michatek V. Porivnialnyi analiz pryntsyviv pravovoho rehuliuвання bankivskykh vidnosyn v Yevropeiskomu Soiuzi ta Ukraini* [Comparative analysis of the principles of legal regulation of banking relations in the European Union and Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Pravo* [Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Right]. 2011. No. 15. P. 130–135.

6. *Muzyka-Stefanchuk O. Adaptatsiia ukraïnskoho zakonodavstva do vymoh YeS (na prykladi rehuliuвання bankivskykh vidnosyn)* [Adaptation of Ukrainian legislation to EU requirements (on the example of regulation of banking relations)]. *Eurasian Academic Research Journal*. 2017. No 3. URL: http://www.earj.org/?page_id=18.

7. *Pro zapobihannia ta protydiu lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochyнным shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyshchennia* [On prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime, financing of terrorism and financing of proliferation of weapons of mass destruction]: Zakon Ukrainy vid 06.12.2019 r. No 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (data zvernennia: 10.10.2021).

8. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro zdiisnennia bankamy finansovoho monitorynhu* [On approval of the Regulation on financial monitoring by banks]: Postanova Pravlinnia NBU vid 19.05.2020 r. No 65. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0065500-20#Text> (data zvernennia: 10.10.2021).

9. *Pro zapochatkuvannia ta zdiisnennia diialnosti kredytnykh ustanov* [On the initiation and implementation of credit institutions]: Dyrektyva (IeS) No 2006/48 Yevropeiskoho Parlamentu ta Rady vid 14.06.2006 r. (vypravlene vydannia). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_862#Text (data zvernennia: 11.10.2021).

10. *Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo rozbudovy instytutsiinoi spromozhnosti Natsionalnoho banku Ukrainy* [On amendments to some legislative acts of Ukraine on building the institutional capacity of the National Bank of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 18.06.2015 r. No 541-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/541-19#Text> (data zvernennia: 12.10.2021).

11. *Osnovni pryntsyvy efektyvnoho bankivskoho nahliadu* [Basic principles of effective banking supervision]. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Basel_Core_principles_2012.pdf?v=4 (data zvernennia: 12.10.2021).

12. *Stratehiia rozvytku finansovoho sektoru Ukrainy do 2025 roku* [Strategy for the development of the financial sector of Ukraine until 2025]. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf?v=4 (data zvernennia: 13.10.2021).

Дата надходження: 24.06.2021 р.

Emilia Dmytrenko

State higher educational institution

“Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman”,

**PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION OF BANKING RELATIONS
IN THE CONDITIONS OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION**

The article considers the peculiarities of the legal regulation of banking relations in the context of Ukraine's European integration. Emphasis is placed on the implementation of European Union standards in the national banking legislation in accordance with the Association Agreement between Ukraine and the European Union. The provisions of some documents of the European Union and the peculiarities of their consideration in the regulation of banking relations in Ukraine are analyzed.

The peculiarities of the National Bank of Ukraine's banking regulation and supervision, taking into account the documents of the Basel Committee on Banking Supervision, have been determined. The problems of implementation of the provisions of the latter in the legislation of Ukraine under modern conditions are clarified.

A number of acts of banking legislation recently adopted in Ukraine are considered. Some ways to improve the legal regulation of banking relations in the context of Ukraine's European integration have been identified.

Key words: banking system of Ukraine, National Bank of Ukraine, banking activity, banking legislation, legal regulation of banking relations, Association Agreement between Ukraine and the European Union.